

Ἐν Τεργέστη τῇ 25ῃ Αὐγούστου 1886

Ἀξιότιμε Κύριε Ἰ. Ἀρσένη,

Τὸ ἀξιόλογον ἔργον Σας μοι εἶναι ἀρκούντως γνωστόν. Εὐχαριστῶν ὑμᾶς διὰ τὰς περὶ ἐμοῦ εὐνοϊκὰς κρίσεις ὑμῶν τε καὶ τῶν λοιπῶν λογίων συνεργατῶν Σας, ὡς καὶ περὶ τῶν μετὰ τοσαύτης ζωηρότητος ἐκφραζομένων τῆς πρὸς με συμπαθείας Σας συναισθημάτων, θέλω συμπράξει εἰς τὴν εἰκόνισιν τοῦ πολυτίμου ἡμερολογίου ὑμῶν διὰ τὸ ἔτος 1886.

Ἐσωκλείστως ἔχετε τὴν πρώτην εἰσαγωγικὴν μελέτην τοῦ ἐμοῦ ἀνεκδότου συγγράμματος, ὑπὸ τὸν τίτλον «Χριστολογικαὶ Μελέται», τὴν ὁποίαν ἐπίτηδες συνεπλήρωσα χάριν τοῦ ὑμετέρου ἡμερολογίου.

Μετὰ πολλῆς ὑπολήψεως
ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΚΑΛΤΣΟΥΝΗΣ

ΤΟ ΖΗΝ ΕΙΝΕ ΤΟΥ ΚΟΠΟΥ ΑΝΤΑΞΙΟΝ;

ΜΕΛΕΤΗ Α'.

«Τὸ γὰρ ἔσθλημα τῆς σαρκὸς θάνατος».
(Παύλου πρὸς Ῥωμαίους 8-6).

Τὰ πάντα τ' ἄψυχα καὶ ἑτεροκίνητα ὄντα, ἀποτελοῦντα τὸ βασίλειον τῆς ἀνοργάνου φύσεως, διεπόμενα ὑπὸ νόμων ἀναγκαιῶν καὶ ἀναλλοιώτων, ἐκπληροῦσιν αὐτομάτως καὶ ἀσυνειδήτως τὸν προορισμὸν των ἕνευ νοήσεως ἢ συναισθήσεως, ἕνευ ἄλλοις ἢ ταλαιπωρίας.

Τὰ κτήνη, οἱ ἰχθύες, τὰ πετεινὰ καὶ τὰ λοιπὰ ἄλογα ζωικὰ ὄντα, συναισθάνονται μὲν τὴν ἀνάγκην τῆς αὐτοσυντηρήσεως, καθ' ὄρισμένους δ' ἐποχὰς καὶ τὴν τῆς μεταδόσεως τοῦ εἶδους, εἰς ὃ ἕκαστον ἀνήκει, ἀλλὰ πρὸς ἰκανοποίησιν αὐτῶν περιβέβληται καὶ ἀλανθάστων ἐνστιγματικῶν καὶ θαυμασίων δυνάμεων, δι' ὧν αἱ φυσικαὶ αὐτῶν βροπαὶ ἰκανοποιοῦνται. Μετὰ δὲ τὴν θεραπείαν τῶν ἀναλλοιώτων καὶ ὀρμεμύτων ἀναγκῶν, οὐδεὶς εἰς αὐτὰ κόπος, οὐδεμία διακαῆς ἐπιθυμία, οὐδὲν ψυχικὸν ἄλλο, οὐδεμία ἐνδειξις ψυχικῆς διαταράξεως.

Ἄλλ' ἐν μέσῳ τῆς κτίσεως, ὁ ἄνθρωπος, « τὸ θαῦμα τοῦτο, κατὰ τὸν Δαρβίνον, καὶ τὸ καύχημα τῆς φύσεως », διάκειται εἰς ὅπως διάφορον καὶ ἐξαιρετικὴν θέσιν. Ἀκατάσχετον συναισθάνεται ῥοπήν πρὸς ἀπόλαυσιν εὐδαιμονίας. ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐργάζεται καὶ ἀγωνίζεται πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῆς, ἐπὶ τοσοῦτον ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν, πᾶσαι δ' αἱ δυνάμεις, δι' ὧν εἶνε πεπροικισμένοι καὶ οἱ καταβαλλόμενοι ἀγῶνες πείθουσιν αὐτὸν περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ζωηρῶν καὶ ἀκατασχέτων ἐπιθυμιῶν καὶ ἀναγκῶν τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης. Ἐκν δὲ ἡμέραν τινα ἔζησεν ἐν τῇ ἐλπίδι, ὅτι προσήγγισεν εἰς τὸ σημεῖον τῆς εὐδαιμονίας, ἀπροσδόκητον δυστύχημα, ἢ προγνώσις ἢ καὶ ἡ προσέγγισις τοῦ θανάτου, ἐδηλητηρίασε πᾶσαν ἡδονὴν καὶ πᾶσαν ἐμηδένισεν ἀπόλαυσιν.

Τρέφεται καὶ ζῆ, ἀλλ' εἰς τοῦτο οὐκ ἐπαναπαύεται. Μετὰ τὸν πορισμὸν τῶν πρὸς συντήρησιν ἀναγκῶν, ἐγείρονται νέαι ὀρέξεις γεύσεως, νέαι καὶ ζωηραὶ ἐπιθυμίαι ἀνέσεως καὶ πολυτελοῦς εὐζωίας.

Ἐπιθυμῆι νὰ γνωρίσῃ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, πρὸς τοῦτο δ' ἐργάζεται, μελετᾷ, καὶ ἀγωνίζεται, ἀλλ' ἐνόσω προχωρεῖ εἰς τὴν μάθησιν, ἐπὶ τοσοῦτον ὁ ὀρίζων τῆς ἀμαθείας τοῦ ἐπεκτείνεται καὶ μείζονας λαμβάνει διαστάσεις. Ὅτε δ' ἐπίστευσεν, ὅτι ἐβάδιζε πρὸς τὸ σημεῖον τῆς γνώσεως, τότε ἡ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθεῖσα ἐπιστήμη τῷ ἐδίδαξε, κατὰ μὲν τὴν ἀρχαιότητα, ὅτι « ἐν οἶδε ὅτι οὐδὲν οἶδε », κατὰ δὲ τὸν καθ' ἡμᾶς χρόνον, ὅτι ἡ ἐπιστήμη οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν γνώσιν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων. « Ἄγνοοῦμεν καὶ ἀγνοήσομεν », κατὰ τὸν ἐπιφανῆ τῆς Γερμανίας φυσιοδίφην Bois Reymond, κατὰ δὲ τὸν περικληῆ Renouvier, « τὸ μυστήριον, ἰδοὺ τὸ σημεῖον εἰς ὃ καταλήγουσι πάντα τὰ ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ διδάγματα ». ⁽¹⁾

Συμπαθῶν πρὸς τοὺς ὁμοίους τοῦ συναισθάνεται τὴν ἀνάγκην τῆς μετ' αὐτῶν συμβιώσεως καὶ μορφώσεως οἰκογενειακῆς καὶ ἀστικῆς κοινωνίας. Διὰ τῆς ἐν ὀρισμένην χώραν ἀποκαταστάσεώς του, διὰ τῶν δεσμῶν τῆς φιλίας, διὰ τοῦ φίλτρου καὶ τῆς στοργῆς πρὸς τὰ τέκνα καὶ τὴν σύζυγον, τὰ τῆς συμπαθείας συναισθηματὰ ἱκανοποιοῦνται. ἡ δὲ τῆς συμβιώσεως ἀνάγκη πραγματοῦται καὶ θεραπεύεται. Ἄλλ' ἡ ἱκανοποίησις αὕτη καθίσταται μετὰ μικρὸν πηγὴ ὀδύνης καὶ ταλαιπωρίας.

(1) Critique Philosophique. Αὐγούστου 1883.

Ἄπο τοὺς εὐεργετούμενους διώκεται, ἀπὸ τοὺς φίλους προδίδεται, ἀπὸ τὴν πατρίδα ἀπολακτίζεσθαι. Ἡ ἀγάπη ὑφ' ὅλας αὐτῆς τὰς φάσεις καὶ ἐξωτερικεύσεις, εἶνε πηγὴ ἀληθοῦς ἡδονῆς καὶ ἀπολαύσεως. Ἄλλὰ καὶ τίς δύναται νὰ σκιαγραφῆσθαι τὰ δεινὰ, εἰς ἃ ἐκτίθεται ἡ καρδία τοῦ βαθέως ἀγαπῶντος! Ἄκουσον τὴν ἡχὴν τῶν στεναγμῶν τῆς μητρὸς, τοῦ φίλου, τοῦ ἀδελφοῦ καὶ πάσης ἀγαπώσης καρδίας ὑψοῦται μέχρι οὐρανοῦ. Καὶ ἐὰν ἐπὶ μικρὸν διεκόπη ἡ μονοτονία τῶν κλαυθμῶν, ἡ κραυγὴ τῆς θλίψεως ἐπανάρχεται ἰσχυροτέρα.

Ἡ πρὸς τὴν πρόσodon τοῦ ἀνθρώπου τάσις, ἄγει αὐτὸν εἰς τὴν ἡμέρωσιν, εἰς τὴν εὐζωίαν, εἰς τὸν πολιτισμὸν, ἀλλ' ἐν μέσῳ τῶν ἀγαθῶν τούτων, νέαι ἀναφύονται ἢ δημιουργοῦνται ἀνάγκαι, ἄγνωστοι τὸ πρῖν, τῆς δὲ καρδίας ἐξευγενίζομένης καὶ τῆς φύσεως ἐξημερουμένης, ἡ θλίψις καθίσταται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπώδυνος, τὰ δὲ ἀποτελέσματα αὐτῆς εἶνε καὶ διειρητότερα καὶ βαθύτερα.

Ἡ συνείδησις, τὸ καθήκον ἀποκαλύπτουσα, ἐπιβάλλει τὴν πλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἄλλ' ἡ ἐκπλήρωσις αὕτη ἀντιστρατεύεται πολλάκις εἰς τὰς σωματικὰς ὀρμὰς καὶ ἐφέσεις, ἐνίοτε δὲ ὑποβάλλει τὸν ἐκπληροῦντα τὸν ἠθικὸν νόμον εἰς στερήσεις καὶ κακουχίας, εἰς θλίψεις καὶ ταλαιπωρίας.

Οὕτω, ἡ μὲν πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ῥοπὴ εἶνε ἀκατάσχετος, ἡ δὲ ὀδύνη, ὁ σταθερὸς τοῦ ἀνθρώπου κλῆρος. Μεγαλοφυΐα, ἀρετὴ, σπουδαίαις καὶ ἄκκμπτος χαρακτήρ, δόξα, πλοῦτος, οὐδὲν δύναται ν' ἀπομακρύνῃ τὴν ὀδύνην ἀπὸ τοῦ προνομιούχου πλάσματος τῆς κτίσεως, ἀπ' ἐναντίας, ὡς διὰ τῆς προστρίψεως τοῦ λίθου ἀναλάμπει τὸ φῶς, οὕτω ἡ καρδία πρέπει νὰ τρωθῇ διὰ τοῦ κόπου καὶ τῆς θλίψεως, ὅπως ἐξ αὐτῆς ἀναλάμπῃ ἡ ἀρετὴ, ἡ ἀφοσίωσις, ὁ ἡρωϊσμὸς καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ κεκρυμμένοι θησαυροί. Οἱ εἰς τὸ καθήκον ἀφοσιούμενοι, οἱ ἥρωες τῆς ἀνθρωπότητος, οἱ τὴν ἰδίαν πατρίδα εὐεργετοῦντες καὶ ἐκυτοὺς ἀπαρνούμενοι, ἐπιδίδονται εἰς ἀγαθὰ καὶ κοινωφελῆ ἔργα, εἶνε τὰ προνομιούχα τῆς ὀδύνης τέκνα. Ἐνθυμήθητι τὸν Σωκράτην, τὸν Μίλτωνν, τὸν Τάσσον, τὸν Γαλιλαῖον, τὸν Κολόμβον, τὸν Καποδίστρια.

Τίς εἶνε ἡ ἐξήγησις τοῦ παραδόξου τούτου φαινομένου; Ἐν μέσῳ τῆς παγκοσμίου ἀρμονίας, ὁ ἄνθρωπος, τὸ εὐγενέστερον τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ὄντων, ἐδημιουργήθη ἄρά γε ὅπως ἢ τὸ ἀθλιώτερον καὶ παντῶν τῶν λοιπῶν δυστυχέστερον; Περιεβλήθη ἄρά γε ὅλων τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ λόγου καὶ τῆς καρδίας, ὅπως συναίσθάνηται τοὺς κόπους

καὶ τὰς ὀδύνας καὶ προγινώσκει τὴν διὰ τοῦ θανάτου ἐκμηδένισιν αὐτοῦ; Πεπρωίκοιται δὲ δι' ὄλων τῶν εὐγενῶν τούτων τῆς προόδου καὶ τῆς τελειοποιήσεως, ὅπως οὐδέποτε ἱκανοποιεῖται, τῶν δὲ αἰσθημάτων τῆς συμπαθείας καὶ ἀγάπης, ὅπως σπαράσσεται ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ τῆς ἐκμηδένισεως τῶν φιλιτάτων; Ἄλλὰ τότε τὸ ζῆν εἶνε τοῦ κόπου ἀντάξιον;

Τὸ πρόβλημα τοῦτο τιθέμενον καὶ συζητούμενον ἐν ταῖς ἡμέραις μας, δὲν ἐπησχόλησε σπουδαίως κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν χρόνους, τοὺς ἐπιστήμονας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνθρωπότητος. Φιλοσοφία καὶ θρησκευτικὰ πεποιθήσεις, ὀρίζουσαι ὡς ὑπέρτατον τοῦ ἀνθρώπου προορισμόν, τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, τὸν δ' ἐπὶ τῆς γῆς βίον προσωρινὸν δοκιμασίας στάδιον, ὀδηγοῦν εἰς μέλλουσαν καὶ αἰωνίαν ὑπαρξίν, εὐχερῶς ἐπέλυον πάντα τὰ ἐπεγειρόμενα ζητήματα ἐκ τοῦ ταλαιπωροῦντος τὴν ἀνθρωπότητα κακοῦ καὶ τῆς δοκιμαζούσης τὸν ἄνθρωπον προσωρινῆς θλίψεως. Ἄλλ' ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, αἱ θεωρίαι τῆς ἀσεβείας καὶ τοῦ ἀθεϊσμοῦ ἔλαβον ἐν Γαλλίᾳ καταπληκτικὴν διάδοσιν, τότε, ὡς εἰκός, τὸ πρόβλημα ἐπροτάθη δι' ὅλης τῆς καταπληκτικῆς αὐτοῦ ἐντάσεως.

Ἐὰν τῶνόντι ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, εἶνε ἡ ἀπόλαυσις τῆς ἡδονῆς, συμφώνως πρὸς τὰ δόγματα τῶν νέων ὑλιστῶν, ἐὰν ἡ ὑπαρξὶς αὐτοῦ ἐκμηδενίζεται διὰ τοῦ θανάτου, τὸ περὶ ἀξίας τῆς ζωῆς πρόβλημα εἶνε ἀνεπίλυτον, ἢ διὰ τὸ εἶπω κάλλιον μίην μόνην ἐπιδέχεται λύσιν. Ἡ ζωὴ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν ἢ δ' ἐκμηδένισις αὐτῆς ἀπαλλάσσει τὸν ἄνθρωπον διαπαντός ἀπὸ τῆς ἀθλιότητος καὶ ταλαιπωρίας, εἰς ἣν προώρισεν ὁ δημιουργήσας αὐτόν.

Ὁ Λεοπάρδης, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰωνόσματος, ὑπετύπωσε πρῶτος τὰ συμπεράσματα ταῦτα τῆς ἀσεβοῦς ὑλοδοξίας ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς, ἔκτοτε δ' ἤρξαντο ἀναπτυσσόμεναι αἱ τῆς ἀπαισιοφροσύνης διδασκαλαίαι, αἱ πᾶσαν μὲν ἰδεώδη ἔπαρσιν εὐγενοῦς αἰσθημάτων μυκτηρίζουσαι, πᾶσαν δὲ θρησκευτικὴν πεποιθήσιν καὶ ἐλπίδα δηλητηριάζουσαι καὶ ὡς ὑπέρτατον καθῆκον καὶ ὡς ὑπέρτατον ἀγαθόν, διδασκούςαι τὴν αὐτοκτονίαν καὶ ἐκουσίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἐξάφάνισιν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς.

Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Λεοπάρδη ἐπεσφραγίσθησαν πᾶσαι αἱ τοῦ βίου συμφοραί. Σωματικὴ κήρωσις καὶ δυσμορφία, νόσοι, οἰκογενειακαὶ ἐριδεις, χρηματικαὶ στενοχωρίαι, ἐρωτικαὶ ἀπογοητεύσεις, συνετέλεσαν

ἐναμίλλως εἰς τὴν πνευματικὴν διαμόρφωσιν τοῦ μεγάλου ποιητοῦ τῆς ὁδύνης. Τηρῶν τὴν θρησκευτικὴν πίστιν, θὰ ᾔτο ὁ Πασχάλ τῆς Ἰταλίας· ἀλλὰ μνηθεὶς ὑπὸ σκληροῦ φίλου τὰ δόγματα τῆς ἀθείας, κατέστη οἰκτρὸς τύπος καὶ διδάσκαλος τῆς ἀρνήσεως καὶ τῆς ἀπελπισίας. Καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ εἶχον ἐκτραγωδήσει τὰς δοκιμασίας τῆς ζωῆς ἐν τῷ προσώπῳ ἐνὸς ἥρωος, ἀλλ' ὁ Λεοπάρδης ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῇ ζωῇ ἄλλο δὲν ἔβλεπεν, ἢ τὴν λύπην καὶ τὸν θάνατον. Ἡ βασανίζουσα αὐτὸν ὁδύνη ἦν ἡ ὁδύνη συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος. Μόνη ἀναμφισβήτητος ἀλήθεια εἶνε ἡ ἀνίατος τοῦ κακοῦ ὑπαρξίς, ὁ δὲ θάνατος ἡ μόνη ὁδὸς, ἡ ἄγουσα πρὸς τὴν μακαριότητα τῆς ἀνυπαρξίας. «Θὰ ἔλθῃ ἡμέρα, ἔγραφε, καθ' ἣν τὸ σύμπαν θὰ σβεσθῇ. Ἐκ τοῦ κόσμου ὅλου καὶ ἐκ τῶν ἀναριθμητῶν περιπετειῶν καὶ συμφορῶν τῶν πλασματῶν δὲν θ' ἀπομείνῃ οὔτε ἴχνος, σιωπὴ δὲ τάφου θὰ πληρῇ τὴν ἄπειρον ἔκτασιν, τὸ δὲ θαυμάσιον καὶ φοβερὸν τῆς ζωῆς μυστήριον θὰ ἐκλείψῃ πρὶν ἢ διευκρινηθῇ καὶ κατανοηθῇ». Αἱ πρόοδοι τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἡ κοινωνικὴ ἀνάπτυξις, αἱ ἠθικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, ἡ δόξα, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀρετὴ, παρίσταντο εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Λεοπάρδης, ὡς ἀπατηλαὶ καὶ φαντασιώδεις σκιαί. Ἐνίοτε ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου, ἐπεφοῖτα εἰς τὴν καρδίαν του· ἀλλὰ τὰ ἴχνη τῆς ἐπιφοιτήσεως ἐξηλείφοντο ταχέως ἐν τῷ πελάγει τῶν παθημάτων του, ὑπὸ τὴν νοσηρὰν ἐπίδρασιν τοῦ σκεπτισμοῦ, ὅστις κατέτρωγε τὴν ψυχὴν του, οὐχ' ἤττον ἢ τὸ σῶμά του. Ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς ἀπειρίας τοῦ κόσμου, ἠσθάνετο τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου. «Οἱ πόθοι τοῦ ἀνθρώπου, ἔγραφε, χωροῦντες πέρα τοῦ ὁρατοῦ κόσμου, δὲν μαρτυροῦσιν ἄρα γε τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν εὐγένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως;» Ἄλλ' οἱ νυγμοὶ οὗτοι διεσκεδάζοντο καὶ ταχέως ἀνέκραζεν· «Οὐδὲ στεναγμοῦ ἀξία εἶνε ἡ γῆ. Ὁ βίος πικρία καὶ πλῆξις καὶ οὐδὲν ἄλλο, ὁ δὲ κόσμος ἴλιξ». Εἰς ἑαυτὸν δὲ στρέφων τὸν λόγον, «περιφρόνησον σεαυτὸν, ἔλεγε, τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐπάρατον μυστηριώδη δύναμιν τὴν δεσπόζουσαν πρὸς ταλαιπωρίαν πάντων». Τί δὲ ἡ ἀνθρωπότης, τί δὲ ἡ οἰκογένεια; Ὁ Θαλῆς ἐρωτηθεὶς, διατί δὲν ἐνυμφεῖτο, δὲν ἐπιθυμῶ, ἀπήντησε, νὰ ἐκτεθῶ, εἰς τὰς λύπας τῶν γονέων· ἀλλ' ὁ Λεοπάρδης παρατηρεῖ, ὅτι ὀρθότερα θὰ ᾔητον ἀπάντησις ἐὰν ἔλεγε, «δὲν θέλω ν' αὐξήσω τὸν ἀριθμὸν τῶν δυστυχούντων». Τίς δὲ ἡ θεραπεία πάντων τῶν δεινῶν. τίς ἡ ἀπομείνουσα εἰς τὸν ἄνθρωπον παραμυθία; «Οὔτε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔγραψεν, οὔτε ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπάρχει φίλος ἢ πρὸς ἡγόρας διὰ τὸν ἄνθρωπον,

μόνη δὲ ἡ ἀπομένουσα εἰς αὐτὸν παραμυθία, εἶνε τὸ ζῆφος καὶ ἡ τῆς ζωῆς ἐκμηδένισις» .!

Εἶχον παρέλθει ὀλίγαι ἡμέραι μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σιένης ἀποφοιτήσεώς μου, ὅτε εἰς Ἰλωρεντίαν διαμένων, ἀνεγίνωσκον τὰ ἔργα τοῦ Λεοπάρδη. Παρατηρεῖτε ἤδη ὅτι, «ἐμνήσθην ἡμερῶν ἀρχαίων.» Ἄλλὰ πῶς νὰ γείνω ἐπιλήσμων τῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς τὸ πρῶτον ἐξετίμησα πᾶσαν τὴν σπουδαιότητα καὶ ἐγνώρισα τὴν ἀλήθειαν τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας! Πῶς ἄλλως νὰ μὴ μνησθῶ τῆς μακαρίας τοῦ βίου μου ἐποχῆς, καθ' ἣν ἀπεκαλύπτετο εἰς τὴν καρδίαν τὸ μυστήριον τῆς παραμυθίας καὶ τῆς ἐγκαρτερήσεως, ἐν μέσῳ τῶν τοῦ βίου δεινῶν, διὰ τῆς μελέτης τῶν αἰωνίων καὶ ἀναλλοιώτων ἀρχῶν, αἵτινες διαφωτίζουσαι τὴν διάνοιαν κατὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων, ἐφ' ὧν ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ χωρήσῃ, ἐπισφραγίζουσι δι' ὑπερτάτου κύρους, τὰς περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διδασκαλίας τῶν ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος μέχρι τῶν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ φιλοσοφούντων!

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ὑλιστικῶν συγγραμμάτων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εἶχεν ἤδη ἐν ἐμοὶ νεκρωθῆ ἡ ζωὴ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἔζων δ' ἐπὶ χρόνον τινὰ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν λόγων τῆς ἀθυμίας καὶ τῆς ἀσεβοῦς τοῦ Λεοπάρδη ἀπαισιοφροσύνης. Τὸ πνεῦμα κατελήφθη ὑπὸ ἴλιγγος, ἡ καρδία σφοδρῶς ἐπίεσθη καὶ ὑπὸ τοὺς πόδας ἐφαινετό μοι διανοιγομένη ἄβυσσος ἀπελπισίας.

Βεβραρυμένος τὴν ψυχὴν, ἔστρεψα ἡμέραν τινὰ τὰ βήματα πρὸς τὸν μεγαλοπρεπῆ τῆς μητροπόλεως ναόν, ἐνθα ἱερεὺς ἐτέλει τὴν ἀνάμικτον θυσίαν, πλήθος δὲ πιστῶν μετὰ κατανύξεως προσηύχετο. Ἡσθάνθην ἀνακούφισίν τινα καὶ μυστηριώδεις εὐσεβείας λογισμοὶ ἐπηγεῖροντο εἰς τὴν διάνοιαν. Εἶνε δυνατόν, ἄρά γε, ἔλεγον κατ' ἐμαυτὸν, νὰ ᾔηνε πλάνη καὶ χίμαιρα, αἰσθημα ὅπερ ζῆ αἰώνιον ἐν τῇ ἀνθρωπότητι καὶ ἐθέριμανε τὰς καρδίας πάντων τῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης; Ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα, ἡ ἀναδεικνυομένη πανίσχυρος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, πνευματικὴ δύναμις, καθ' ἣς ματαίως ἀντεπεξῆλθον πᾶσαι αἱ κοινωνικαὶ δυνάμεις τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς καὶ τῶν ἀκαθέκτων ὁρμῶν τῶν πολιτικῶν ἐπαναστάσεων, δυνάμεις, θραύουσα τὰς ἀλύσεις τοῦ δούλου καὶ γεννῶσα αἰσθημᾶτα ἀδελφότητος καὶ ἀλληλοβοηθείας, ἰδέα, καθιστῶσα τοὺς Καίσαρας ὑπηρέτας τοῦ ἐλέους τοῦ Ναζωραίου, καὶ ἐξ ἧς ἐπήγασεν ὁ ὑπέρτατος τῶν ἠθικῶν νόμων καὶ τὸ ἰδεῶδες παντὸς ὁσίου φρονήματος καὶ πάσης ἀγιότητος,

διατυπωθὲν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Ὁρους διδαχὴν, δύναμις, διαχωρίσασα τὸν θρησκευτικὸν ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ βίου, χειραφετήσασα τὴν συνείδησιν τοῦ ἀτόμου καὶ προαγαγοῦσα τὸν νεώτερον τῆς ἀνθρωπότητος πολιτισμὸν, εἶνε ἄρα γε σικὰ καὶ χίμαιρα ἢ εἶνε ἡ ὑπερτάτη πραγματικότης καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια;

Ταῦτα διαλογιζόμενος, ἐγκατέλειπον τὸν ναὸν καὶ κατηύθυνον τὰ διακθήματα πρὸς τὸ κτίριον, ἐνθα φυλάττονται τὰ ἀθάνατα τῆς τέχνης λείψανα. ἅτινα κλείζουσι τὸ παρελθὸν καὶ ἀφυπνίζουσι τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος. Ἐθαύμαζον τὰ ἔργα τοῦ Κλεομένουσ καὶ τοῦ Πραξιτέλουσ, περικυκλούμενα ὑπὸ τῶν ἔργων τῶν Ἰταλῶν καλλιτεχνῶν, οἵτινες ἔδωκαν ἀκτὸν τύπον εἰς κἀλλος οὐράνιον. Ἐπλησίαζον ἐν σεβασμῷ εἰς τὴν Θεάν, ἣτις κοιμᾶται σεμνὴ ἐν τῷ τεμένει τῆς τέχνης, καὶ προσηλῶν ἐπ' αὐτῆς τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἡσθάνομην ἀφυπνιζόμενας ἐν ἐμοὶ ἀναμνήσεις πατρίου δόξης καὶ μεγαλείου. Καὶ ἡ Ἑλλὰς τῆς ἀρχαιότητος, ἀνυψοῦσα τὸν ἄνθρωπον μέχρι τοῦ θείου, καὶ ἡ Ἑλλὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀφομοιοῦσα τὸ θεῖον ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, παρίστατο πρὸ τῆς διανοίας, ἔπαρσις δ' ἔθνικὴ ἐφείδρυνε τὴν καρδίαν μου. Ἀνεμιμηνησκόμεν τῶν λόγων τοῦ Σωκράτους, κηρύσσοντος παρὰ τὸ στόμιον τοῦ ἀφρου ἀθανασίαν ψυχῆς, καὶ τοῦ Ἀριστοτέλουσ, ἀποκλειοῦντος παράφρονα τὸν ἀρνούμενον τὴν ὑπαρξιν πρώτου καὶ ἀνωτάτου Αἰτίου. Ἄνεπόλουν τὰ θαύματα τῆς πίστεως, ἅτινα περιέσωσαν κατὰ τοὺς μακροὺς τῆς τυραννίας ἀγῶνας, τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς πατρίδος καὶ ἐνώπιόν μου παρίστατο ἡ εἰκὼν τοῦ μεγάλου Ἱεράρχου, ὅστις καλέσας τοὺς Ἑλληνας εἰς ἐλευθερίαν, ἔστησεν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ὑψίστου τὸ λάβαρον τῆς χριστιανικῆς ἀπολυτρόσεως. Τοιούτων ἐμφορούμενος συναίσθηματων, ἐπειθόμην ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, ὅτι τὸ μεγαλεῖον τῆς τέχνης, τὰ θαύματα τῆς πίστεως, ὁ ἔρωσ τῆς πατρίδος, τὸ ἰδανικὸν τῆς ἠθικῆς τελειότητος, δὲν εἶνε φάσματα οὐδὲ προϊόντα τῆς ὕλης καὶ σωματικῶν μηχανισμῶν, ἀλλ' ἀκτῖνες τοῦ ἀπείρου καὶ δυνάμεις ἀόραται μὲν ἀλλὰ πραγματικαί, ὡς ὁ ὄρατος κόσμος καὶ ἡ σωματικὴ ζωὴ.

Ἐπισκέφθην βραδύτερον τὸ μέγα ἱερὸν, ὅπερ ἀνηγέρθη εἰς τὰ κλεῖη τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦσ, τὸ δὲ μνημεῖον τοῦ Γαλιλαίου, μοὶ ὑπέμνησε τὰς ὁδύνας καὶ τὰς ταπεινώσεις, ὧν ἐν μέσῳ ὁ γίγας ἐκεῖνος, εἰσέδυσεν εἰς τὰ ἀπόκρυφα τῆς φύσεως καὶ ἀπεκάλυψε τῇ ἀνθρωπότητι τὰ μυστήρια τοῦ στερεώματος. Βραχνιζόμενος ὑπὸ φανατικῶν καὶ ἀμαθῶν κληρικῶν, ἐν ὀνόματι τῆς θρησκευτικῆς δεισιδαιμονίας ηὐλόγει τὸν Ὑψι-

στον ἐπὶ τῇ ἀνακαλύψει πάσης νέας ἀληθείας, εἰς δὲ τοὺς νόμους τῆς φύσεως, διέβλεπε τὰ ἔχνη πανσόφου καὶ παντοδυνάμου Προνοίας. Τὸ ἄτομον τῆς ὕλης, ἔλεγον κατ' ἑμαυτὸν, μεταμορφοῦται καὶ κατὰ μυστικούς ποικίλεται τρόπους, ἀλλ' οὐδέποτε ἐξαφανίζεται. Ἡ ἀσθενεστάτη καὶ μᾶλλον ἀνεπίσθητος δύναμις δὲν ἐκμηθενίζεται, ἀλλὰ μετασχηματίζεται εἰς δύναμιν διάφορον. Ἐν μέσῳ δὲ τοῦ γενικοῦ τούτου νόμου, ἐξαιροῦντος τῆς φθορᾶς καὶ τὸ ἄπαξ λαθὸν ὑπαρξίν, εἶνε ποτὲ δυνατὸν νὰ ἐξαφανίζεται τέλειον μία καὶ μόνη δύναμις, ἡ ἀνυπολόγιστος καὶ ἀπεριόριστος πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου δύναμις; Ὁ λίθος οὗτος, ἐφ' οὗ ἐχάραθη ἡ μορφή τοῦ Γαλιλαίου θὰ ἦνε ἄρα γε μείζονος διαρκείας, τοῦ ἀνακαλύψαντος τὰ μυστήρια πνεύματος καὶ μέχρι τοῦ Ἄπειρου ἀπαιωρουμένου; Διεψεύδατο ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνωτέρου τούτου πνεύματος, ὑπαγορεύουσα τὴν ἐγκαρτέρησιν καὶ παραμυθοῦσα αὐτὸν, διὰ τῆς πεποιθήσεως μελλούσης ἀναπαύσεως καὶ ἀνταποδόσεως; Ταῦτα ἐπὶ μακρὸν διελογιζόμενην, ὅτε ἐφαίνετό μοι ἀκούων ἐκ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ φωνὴν μεγάλην, ἐπίσημον καὶ προφητικὴν λέγουσαν.

Non v' accorgete voi che uoi siam verum?

Nati a formare l' angelica farfalla?

(Δὲν ἔννοεῖς ὅτι ἐσμὲν σκώληκες γεννηθέντες ὅπως παραγάγωμεν τὴν ἀγγελόπτερον χρυσαλλίδα;)

Στρέφω δὲ τὸ βλέμμα, ἐθεώμην τῆς μορφῆς τοῦ δαιμονίου ἐκείνου ποιητοῦ, ὅστις ὤρισε τὰς τιμωρίας τῆς Κολάσεως, καὶ περιεσάρκωσεν ἐν αὐτῷ τὰς χαρὰς τοῦ Παραδείσου. Λάμπρις ἄπλετος ἀορατοῦ καὶ ἰδεώδους κόσμου, ἐρώτιζε τότε τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ πνεύματος, διηύγαζε τὴν ἐμὴν διάνοιαν, ἀνύψου τὴν καρδίαν καὶ διεσκέδαζε τὰ ἔχνη τῆς ἀθυμίας, κατὰ δὲ τὰς ἐπομένους ἡμέρας περιέτρεχον τὸ μεγαλώνυμον τῆς δόξης ἄστου μετὰ γηθοσύνου ἐλπίδος. Καὶ εἰς τοὺς λίθους καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς τὰ μουσεῖα, ἀνεκάλυπταν τὰ ἔχνη τῆς ἀρμονίας, τῆς πίστεως μετὰ τῆς ἐπιστήμης, τὸν θρίκιμβον τοῦ καθήκοντος, ἀπέναντι τοῦ πόνου καὶ τῆς στερήσεως, τ' ἀνεξάλειπτα ἔχνη τῶν οἰκογενειακῶν καὶ πατριωτικῶν ἀρετῶν, τὸ μεγαλεῖον τῆς χριστιανικῆς τέχνης, τὰ ἐκκαρτέρια τῆς ἀκαταβλήτου δυνάμεως, τῆς θρησκευτικῆς ιδέας καθιστώσεως εὐφρόσυνον τὴν ὑπαρξίν, ἐν μέσῳ τῆς θλίψεως καὶ τῶν ταλαιπωριῶν. Μετὰ δὲ τοὺς νεκροὺς ἔστρεφον τὰς ἐρεῦνας μου ἐπὶ τοὺς ζῶντας. Καὶ ἐπεσκεπτόμην τὰ φιλανθρωπικὰ τῆς πόλεως ἰδρύματα,

τῶν ὀρφανῶν, τῶν ἀσθενούντων, τῶν γεγηρακότων, καὶ ἐθαύμαζον τὴν αὐταπάρνησιν τῶν εἰσαγγέλων παρθένων τοῦ χριστιανικοῦ ἑλέους, καὶ εὐγενῆς κυρία παράστατο ἐνώπιόν μου, ἀποπλύνουσα τὰς πληγὰς τυφλοῦ πρεσβύτου, καὶ ὑπὸ τὸ πενιχρὸν κάλυμμα τῶν ἀδελφῶν τῆς Εὐσπλαγγίας, ἀνεγνώριζον τὰ τέκνα πλουσιῶν οἰκογενειῶν μεταφέροντα ἐπὶ τῶν ὤμων πάσχοντας καὶ ἀσθενεῖς. Ἀπέναντι δὲ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πνευματικοῦ βίου, ἀπέναντι τῆς πραγματικότητος τῆς ἰδέας τοῦ καθήκοντος, ἀπέναντι τῶν θαυμάτων τούτων τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας, ἔκρινα περὶ τῆς ἀφροσύνης καὶ τῆς σκληρότητος τῶν γενομένων προσπαθειῶν, πρὸς κλονισμὸν καὶ διασάλευσιν τῶν πεποιθήσεων καὶ τῶν ἐλπίδων τῆς πίστεως.

Ἐπεσκέφθην τὸ νοσοκομεῖον τῆς Santa Maria Maggiore, ἐν ᾧ ὁ περιώνυμος ἰατρός Βουφαλίνης, ἐδίδασκε μαθητευομένους παρὰ τῆ κλίνης τοῦ ἀσθενούντος. Οἱ λόγοι του διετηρήθησαν ἀνεξέχλειπτοι εἰς τὸν νοῦν καὶ εἰς τὴν καρδίαν.

«Φίλοι μου, ἔλεγεν ὁ Βουφαλίνης εἰς τοὺς ἀκρατάς του, λέγων σας ὅτι αἱ φυσικαὶ καὶ φυσιολογικαὶ ἐπιστῆμαι, οὐδὲν γινώσκουσι περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων καὶ οὐδεμίαν δίδουσι ἐξήγησιν τῶν πνευματικῶν, τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν γογονότων, θὰ ἐπανελάβανον ὑμῖν τὰς δοξασίας καὶ τοὺς λόγους παντός ἐμβριθοῦς ἐπιστήμονος. Ἀλλὰ θὰ σὰς εἶπω πλέον τούτου. Ἡ ἐπιστήμη, οὐ μόνον ἀγνοεῖ, ἀλλ' οὐδ' ἐν τῷ μέλλοντι δύναται νὰ ὀρίσῃ τὰ πρῶτα αἷτια ἢ νὰ ἐπεξηγήσῃ τὰ διανοητικὰ καὶ πνευματικὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος φαινόμενα. Τὸ ὑποκείμενον τῶν ἐρευνῶν μας εἶνε τὰ σώματα καὶ οἱ ἀμετάβλητοι νόμοι, ἐξ ὧν διέπονται, ἡ δὲ μέθοδος τῆς ἀνακαλύψεως τῆς ἀληθείας, εἶνε ἡ παρατήρησις τῶν ὁρατῶν γεγονότων, ἡ περὶ αὐτῶν σκέψις καὶ ἡ πείρα. Ἀλλὰ αἱ ἐκ τῆς ἐλευθέρως τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως πηγάζουσαι ἐνέργειαι, αἱ μὴ ὑποβαλλόμεναι εἰς ἀναγκαίους καὶ ἀμεταβλήτους νόμους, τὰ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ ἀόρατα καὶ πνευματικὰ γεγονότα, τὰ περὶ τοῦ πρώτου αἰτίου τοῦ παντός, τὰ ὄρωντα τὰς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεων, διφεύγουσι τὰς μεθόδους τῶν πειραματικῶν παρατηρήσεων καὶ τὴν ἀρμοδιότητα τῶν φυσικῶν καὶ φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν. Δι' ἡμᾶς, ἡ φύσις εἶνε ἐν γεγονόσι ὁρατὸν, ἐφ' οὗ πρέπει νὰ συγκεντρώσωμεν τὰς ἐρεῦνας, τὰς παρατηρήσεις καὶ τὰς σκέψεις μας. Ὁ πνευματικὸς καὶ ἀόρατος κόσμος, ἀποτελεῖ τὸ ὑποκείμενον τῶν φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν καὶ τῆς θρησκευτικῆς

ιδέας. Ἐκαστος ἐξ ἡμῶν ἔχει βεβαίως τὰς ιδίας πεποιθήσεις ἐπὶ τῶν αἰωνίων τῆς ἀνθρωπότητος προβλημάτων, ἀλλ' ὡς ἐρμηνεῖς τῶν φυσιολογικῶν καὶ νοσολογικῶν ἐπιστημῶν, ὀφείλομεν νὰ ἐξελέγξωμεν τὸ θηρσοῦ τῶν ἐπικαλουμένων κατὰ τῆς θρησκείας, τὰς ἀνακαλύψεις τῶν ἐπιστημονικῶν πειραματικῶν καὶ ἀληθειῶν, νὰ βεβαιώσωμεν δὲ καὶ νὰ κηρύξωμεν διαρρήδην, ὅτι ἐπὶ τοιούτων ζητημάτων οὐδὲν ἀπολύτως γινώσκουμεν πλεότερον, ἄφ' ὅσον ἐπίσταται ὁ ἀπλούστερος τῶν χειρωνακτῶν.» Μετὰ παρέλευσιν τριάκοντα ἐτῶν ἀνακαλύψεων καὶ ἐπιστημονικῶν προόδων, ὁ κλεινὸς τῆς Γερμανίας φυσιοδίφης Bois-Reymond, διεφώτιζε τὰς ἀληθείας ταύτας, κατεδείκνυε τὴν ἀναρμοδιότητα τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν, πρὸς διερμηνεύειν τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν γεγονότων, καὶ διετύπου αὐτάς εἰς τὸ περισπούδαστον λόγιον, «ignoramus et ignorabimus,» «ἀγνοοῦμεν καὶ ἀγνοήσομεν».

Ἐφοίτων κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, εἰς τὸ περιώνυμον τοῦ Vicapense φιλολογικὸν ἴδρυμα, ἐνθα καθ' ἐσπέραν συνήρχοντο οἱ ἀπόστολοι τῆς Ἰταλικῆς παλιγγενεσίας, ἐμφορούμενοι ἅπαντες ὑπὸ πατριωτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ οὐχ' ἦττον ἢ βαθυτάτων θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Ὁ Λεοπάρδης ἐν τῷ σκεπτικισμῷ αὐτοῦ, ἦτον ἄπελπις περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς πατρίδος του, «τὸ μέλλον, ἔγραφε πρὸς τὸν Ἄγγελον Μαιν, εἶνε ζοφερόν, πανθ' ὅσα δὲ παρατηρῶ καὶ διαβλέπω, μὲ πείθουσι ὅτι ὄνυχ καὶ μωρία εἶνε ἡ ἐλπίς τῆς Ἰταλικῆς ἀναγεννήσεως.» Ὁ Θωμασσαῖος ὅμως, ὁ Gino Capponi, ὁ Νικολίνης, ὁ Μαυμιάνης, ὁ Δ' Ἀζέλιος, καὶ Μοντανέλης δὲν ἐρύθμιζον τὰ ἔργα καὶ τοὺς ἀγῶνάς των πρὸς τοὺς ψυχροὺς τῆς διανοίας ὑπολογισμοὺς, ἀλλ' ὑπὸ τῶν αἰσθηματικῶν τῆς καρδίας φλεγόμενοι καὶ ἐπὶ τῇ Θεῷ Προνοίᾳ ἐλπίζοντες, διέψευσαν τὰς ἀπαισιοδόξους τοῦ Λεοπάρδη προφρήσεις. «Ἡμεῖς πιστεύομεν εἰς τὴν πρόοδον, ἐλεγέ μοι ὁ σοφὸς Μοντανέλης, διότι ἀδιάσειστον ἔχομεν πίστιν εἰς τὸν Θεόν. Καὶ τί δύναται νὰ ᾔηε ἡ πρόοδος, ἐάν δὲν προὔπαρξη ἡ ιδέα τῆς τελειότητος πρὸ πάσης ζωῆς καὶ κινήσεως; Καὶ ἐάν προτάσσω τὴν ἀρχέτυπον τῆς τελειότητος ιδέαν, ἰδοὺ ὁ Θεὸς ὑπεράνω τῆς κρίσεως, ἰδοὺ ἡ δημιουργία.» Ὁ δὲ Θωμασσαῖος μοι διηγεῖτο πάσης τὰς φάσεις τῆς θρησκευτικῆς μεταγνώσεως τοῦ ἐπιφανοῦς Ἀλεξάνδρου Μαντζόνι, ἀποπληρηθέντος κατὰ τὴν νεότητά αὐτοῦ, ὑπὸ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ ὕλισμου. ἀκολούθως δὲ τὸν βίον ἀφιερῶσαντος πρὸς ἐπικράτησιν τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καὶ συγγράψαντος τὸ ἀθανάτον τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς πόνημα, τ' ὁποῖον μετὰ πολλοῦ ἐν-

διαφέροντος ἀνεγίνωσκον καὶ μετὰ συντόνου προσοχῆς νυκθήμερόν ἐμε-
λέτων.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπανελάμβανον τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων τοῦ Λεο-
πάρδη καὶ πάσης ἄλλης ἀσεβοῦς καὶ ἀπαισιόφρονος συγγραφῆς. Ἄλλ'
ἢ ἄβυσσος δὲν διηνοίγετο πλέον πρὸ τῶν ποδῶν μου, ὁ νοῦς δὲν κατε-
λαμβάνετο ὑπὸ ἱλιγγος, ἡ δὲ καρδία δὲν κατεθλίβετο ὑπὸ τὸ βάρος
ἀπέλιπδος ἀπαισιοδοξίας. Τὴν νύκτα τῆς ἀμφιβολίας, διεδέχθησαν οἱ
φαινοὶ ἀστέρες τῆς πίστεως, ἡ νέα μελέτη καὶ ἡ μετ' ἐπιστασίας ἐξέ-
λεγξις τῶν ἀσεβῶν τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς ἀθείας διδασκαλιῶν, ἐνί-
σχυε τὰ ἐν ἐμοὶ ἐπεγερθέντα αἰσθήματα, διεφώτιζε τὰς ἐπιστημονικὰς
ἀληθείας, καὶ κρατύνεσθε τὰς μορφωθείσας πεποιθήσεις, ἀπεκατέστησεν
ἐν ἐμοὶ τὸ κράτος τῆς θρησκευτικῆς ιδέας, ἐν ἣ ἔγκειται ἡ ἀπόλυτος
πραγματικότης καὶ ἀλήθεια, ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς. ὁ
ὅρος πάσης κοινωνικῆς προόδου ὡς καὶ αὐτῆς δὲ τῆς ἐπιγείου ἀτομικῆς
εὐδαιμονίας. Ἐπειδὴ, ἀληθῶς, καὶ ἡ ζωὴ αὐτὴ καὶ ἡ ὑπαρξίς ἐκτι-
μουμένη μακρὰν πάσης θρησκευτικῆς πεποιθήσεως, οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν,
οἱ δὲ τὰς ἀσεβεῖς τῆς ἀθείας ἀρχὰς πρεσβεύοντες καὶ συμβουλευόντες
τὴν αὐτοκτονίαν καὶ τὴν ἀπὸ τῆς γῆς ἐξαφάνισιν τῆς ἀνθρωπότητος,
ἀναδείκνυνται συνεπεῖς πρὸς τὰς μωρὰς αὐτῶν καὶ ἀπαισίους δοξασιὰς.

Σύγχρονος καὶ ὁμόφρων τοῦ Λεοπάρδη, ὁ Σχοπενχάουερ, ἀνεδείχθη
ἀρχηγὸς νέας τῆς ἀσεθείας σχολῆς, τῆς ἀπαισιοδοξίας (pepimisme).
Οὐδὲν πέρα τῆς ζωῆς ὑπάρχει. κατὰ τὸν Σχοπενχάουερ, κατὰ δὲ τὴν
ζωὴν ταύτην μιᾶς μόνης οὔσης τῆς πραγματικότητος, ἡ τῆς ὀδύνης
ἢ τῆς θλίψεως, ἢ τῆς ἀπογνώσεως, τὸ ζῆν δὲν εἶνε τοῦ κόπου ἀντα-
ξίον. Κακοποιὸς τις ἀρχῆ, παρήγαγε τὸν ἄνθρωπον καὶ ἔθετο ἐν αὐτῷ
τὴν δύναμιν τοῦ αἰσθάνεσθαι τὴν ἡδονὴν καὶ τοῦ πόνου, ὅπως διὰ τῆς
στερήσεως τῆς πρώτης καὶ διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς ὀδύνης καὶ τῆς θλί-
ψεως καταταραχνεῖ αὐτόν. Ἐν τῇ ἀπελιπίσῃ καὶ τῇ ἀπογνώσει μετ',
ὡς ἐξεγερθῶμεν κατὰ τῆς κακοβούλου καὶ τυραννικῆς ταύτης ἀρχῆς
καὶ εἰς τὸ πᾶσιμα αὐτῆς, ὡς ἐξοντώσωμεν τὴν ταραχθεῖσαν ἀνθρωπό-
τητα διὰ μιᾶς παγκοσμίου αὐτοκτονίας. Ἡ γυνή, ἰδοὺ τὸ ἐπὶ τῆς γῆς
ὄργανον τοῦ κακοῦ καὶ τῆς τυραννίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀποχώρησις
δριστικῆ τοῦ ἑτέρου ἀπὸ τὸ ἕτερον φύλον, καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἀπέρχε-
ται ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ ἡ αὐτοκτονία ἐπιτελεῖται ἄνευ
χύσεως αἵματος, καὶ ἡ ἀντεκδικησις κατὰ τῆς κακοβούλου δημιουργ-
οῦ τῆς φύσεως δυνάμεως, ἔσεται πλήρης καὶ περιφανής.

Ὁ Χάρτμων ὁ ἐπιστημότερος τῶν ὀπαδῶν τοῦ Σχοπενχάουερ ἐπρότεινε μεταβολὴν τινὰ τοῦ περὶ αὐτοκτονίας συστήματος. Τίς εἶνε ὁ σκοπὸς τοῦ βίου; λέγει ὁ Χάρτμων. « Ἡ ἡδονή, ἰδοὺ ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ σκοπὸς πάσης αὐτοῦ σκέψεως καὶ ἐνεργείας. Ἄλλ' ἐὰν οἱ πόνοι ὑπερτεροῦσι τὰς ἡδονάς, ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς εἶνε ἀληθὴς μωρία. Οἱ ἐκπολιτισθέντες τῶν ἀνθρώπων εἶνε δυστυχέστεροι τῶν βαρβάρων· οἱ βάρβαροι ἀθλιώτεροι τῶν ζώων, τὰ ζῶα δυστυχέστερα τῶν φυτῶν· τὰ δὲ φυτὰ ἀθλιώτερα τῆς ἀνοργάνου ὕλης. Ἄς κατέλθωμεν ἄρα εἰς τὴν ἀνοργάνον ὕλην, ἄς ἐξαφανίσωμεν τὴν ζωὴν ἀπὸ τῆς γῆς, ἐὰν θέλωμεν νὰ καταπαύσωμεν τοὺς πόνους καὶ τὰς ὀδύνας. Ἐπιτεῖμαι, κοινωνικὴ πρόοδος, ἐκπαίδευσις, τελειοποιήσις, τὰ πάντα εἶνε φροῦδα καὶ μάταια. Ἐσμὲν ἄρα γε εὐτυχέστεροι τῶν λαῶν τοῦ Μεσαιῶνος; Ἐπὶ τὸ ἔργον λοιπόν. Ἡ τυφλὴ καὶ ἀσυνείδητος δύναμις, ἡ τὸ Σύμπαν παραγαγοῦσα, συνεκεντρώθη εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἄς πεισθῆ ἡ ἀνθρωπότης περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐξαφανίσεώς της, ἄς συναποφασίσωσι πάντες οἱ λαοὶ μεγάλην αὐτοκτονίαν ἐκατόμβην, καὶ ἐξ αὐτῆς θὰ ἐπέλθῃ ἡ ἐξαφάνισις τοῦ παντός, διὰ τῆς ἐξαλείψεως τῆς συνεχούσης αὐτὸ δυνάμεως τῆς ἐν τῇ ἀνθρωπότητι ἐνοικούσης.»

Μωρία! θὰ εἴπης ἀναγνώστα. Ναι μωρία καὶ εἰδεχθεῖς ὑπαγορεύσεις καὶ ἀπονενοημένα δοξασίαι· ἀλλὰ πρόσεξον ὅτι εἶνε λογικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι συνέπειαι τῶν διδασκαλιῶν τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς ἀθείας, τὰς ὁποίας παρατηρεῖς διαδιδομένας ἐν μέσῳ τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ ἔθνους σου, χωρὶς ποτὲ νὰ σκεφθῆς περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀποσοθήσεως τῶν ἐπικειμένων ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν κινδύνων. Καὶ ἐὰν μὴ κατέκτησαν ἤδη καὶ τὴν καρδίαν σου, βεβαίως ὅμως διεσάλευσαν τὸν νοῦν καὶ ἐκλόνησαν τὰς πεποιθήσεις σου.

« Ἀλλὰ καὶ ἐγὼ εἶμαι ὕλιστής, μὴ ἔλεγε πρότινος, περιπλανηθεῖς νέος ἐκ τῶν τῆς ὑλοδοξίας διδασκαλιῶν, [καὶ ὅμως οὔτε τὰς ιδέας τῆς ἀπαισιοδοξίας, οὔτε τὴν αὐτοκτονίαν ἐπιδοκιμάζω]. « Τὸ γνωρίζω, ἀπήντησα εἰς τὸν νέον, εἴθε δὲ νὰ μὴ ἔλθῃ ποτὲ ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ σου βεβαρημένη ὑπὸ τοῦ πόνου καὶ τῆς θλίψεως, θ' ἀπευθύνῃ τὴν ἀπαισίαν ἐρώτησιν, ἐὰν ἡ ζωὴ εἶναι ἀνταξία τῆς ὀδύνης. Διὰ τὸν πρῆσβευοντα ὕλιστικὰ καὶ ἀθείας δόγματα, ἡ ἀξία τῆς ζωῆς δὲν εἶνε ἀπόλυτος, τὸ δὲ ζήτημα τῆς αὐτοκτονίας εἶνε ζήτημα καιρῶν, περιστάσεων καὶ θάρρους. Ἐννοῶ τὸν θεωροῦντα τὴν ζωὴν, ὡς καθῆκον αὐταπαρ-

νήσεως, ὡς ἀποστολὴν ἀνατεθεῖσαν ὑπὸ ὑπερτάτου Δημιουργοῦ, ὡς πρωτορινὴν καὶ παροδικὴν δοκιμασίαν καὶ ἐκτιμῶντα τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς ἐν μέσῳ τῶν βασάνων. Ἐννοῶ τὸν Σίλβιον Πέλλικον ἐπιστέλλοντα εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, ἐκ τῶν εἰρκτῶν τῆς Ἐνετίας. « Πᾶσαι αἱ θλίψεις μου ἐγένοντο ἀνεπαίσθητοι, ἀφ' ἧς ἀνέκτησα τὸ ὑπέρτατον τῶν ἀγαθῶν, τὴν θρησκείαν. » Ἐννοῶ τὸν Βύρωνα εἰπόντα ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ θανάτου προσφιλοῦς ὄντος· « κλίνω ταπεινῶς τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τοῦ Ὑψίστου », διότι εἰς τὸ ἡμερολόγιον αὐτοῦ ἀνεγνώσθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του οἱ ἐπόμενοι λόγοι· « ἀναλογιζόμενος τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς, δὲν ἀμφιβάλλω περὶ τῆς ἀθανασίας αὐτῆς. Ἐπροσπάθησα νὰ ἐγείρω ἐν ἐμοὶ δισταγμοὺς, ἀλλ' αἰέποτε ἀπέτυχον. Ἡ μέλλουσα ζωὴ θὰ ὁμοιάζῃ ἄρά γε τῇ παρούσῃ; Τὸ ζήτημα εἶνε διὰφορον καὶ σκοτεινόν. Ἡ ἀθανασία ὅμως τῆς ψυχῆς εἶνε δι' ἐμὲ τοσοῦτον βεβαίη, ὅσον ἡ θνησιμότης τοῦ σώματος ». Ἀλλὰ διὰ τὸν μὴ πιστεύοντα εἰς τὴν ὑπαρξίν ὑπερρισθητοῦ κόσμου, διὰ τὸν ἐκλαμβάνοντα τὸν ἄνθρωπον ὡς ὀργανικὴν μηχανήν, προκύψασαν ἐκ τῶν αὐτομάτων τῆς ὕλης ἀνελιζέων, ἄνευ προσορισμοῦ ἢ σκοποῦ τίνος, ἡ ζωὴ εἶνε νύξ ἄνευ ἀστέρος καὶ ἄνευ ἐλπίδος φωτός, οὐδ' ἐννοῶ ἐπὶ βάσει τίνος λογικῆς ἀρχῆς δύναται ν' ἀποδώσῃ εἰς αὐτὴν ἀξίαν τινὰ καὶ νὰ καταδικασῇ τὸν αὐτοκτόνον. Σὺ, ἐξηκολούθησα λέγων πρὸς τὸν ἀπιπλανηθέντα νέον, σὺ ἀνετράφης ἐν μέσῳ οἰκογενείας, ἧτις ἐμόρφωσε τὴν καρδίαν σου, διὰ τῶν ἰδεῶν τοῦ καθήκοντος καὶ σ' ἐδίδάξε τούς ἠθικοὺς νόμους ὡς θεῖα παραγγέλματα, ὡς ἐκ τούτου δέ, ἀσυνεπῆς πρὸς τὰς ἀρχάς σου, ἀπεχθάνεσαι τὰς λογικὰς καὶ ἀναγκαίαις τοῦ ὕλισμοῦ συνεπειάς. Ἀλλ' ὁ υἱός σου θὰ προπαρασκευασθῇ λογικώτερος σοῦ καὶ θὰ ἐξαγάγῃ μετὰ μείζονος λογικότητος τὰ πρακτικὰ τῆς θεωρίας συμπεράσματα. Ἐναναγνώσῃ τὰ ἔργα τοῦ Βύχνηρ καὶ τοῦ Σχοπενχάουερ, δὲν θ' ἀκούσῃ δὲ κατ' οἶκον προφερόμενον τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ θὰ ἐνωτισθῇ λόγους εὐσεβείας καὶ ἐγκρατερήσεως. Αἱ πρῶται τῆς ζωῆς ὁδὸναι, αἱ πρῶται τῆς νεότητος ἀπογοητεύσεις θὰ ἐμπλήσσωσι τὴν καρδίαν του ἀπελπισίας καὶ ἀπογνώσεως· τὸ ἐνστικτικὸν τῆς αὐτοσυντηρήσεως θὰ κατισχύσῃ ἴσως τῆς ψυχικῆς ἐρημώσεως· δὲν θ' ἀποπειραθῇ κατὰ τῆς ὑπάρξεώς του, ἀλλ' ὁ θάνατος ἐπιλάβετο τῆς καρδίας, μόνη δὲ ἡ ἀπομένουσα ἐλπίς ἐν τῇ ἀπογνώσει, εἶνε ἡ σωματικὴ ἀπόλαυσις, εἰς ἣν θὰ ἐκζητήσῃ τὴν παρηγορίαν καὶ τὴν κατάπαυσιν τοῦ πόνου καὶ τῆς θλίψεως. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν κο-

ρεσμών πάσης ἐπιθυμίας, ἢ ἡδονῆ θ' ἀπολίσση πᾶν γόητρον, ἢ ἀπόγνωσις θ' ἀνακτήσῃ τὸ κράτος τῆς, ἢ δὲ ζωὴ του ἔσεται ζωὴ ταλαιπωρίας καὶ θανάτου, «τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς θάνατος». Θέλεις νὰ γνωρίσῃς τίς εἶνε ἡ ψυχικὴ κατάστασις τῶν ζώντων ἐν τῇ περιφρονήσει παντὸς ἰδεώδους καὶ πικρῆς ὑπερκοσμίου ἀληθείας; Ἄκουσον τὸν ἄθεον Λεναγκοῦρ, ἐξ ἰδίας λαλοῦντα πείρας. «Ἐβίμεθα τλήμων γενεά. Πλανώμεθα διηνεκῶς ἐν τῇ ἀμβιβολίᾳ, ζητοῦντες ὡς ὁ Ἰσραὴλ τόπον ἀνακλύσεως. Ἐγκαταλελειμμένοι: ἄνευ προφήτου, ἄνευ ὁδηγοῦ, ἄνευ ἀπτέρος, δὲν ἠξέυρομεν πῶ νὰ στήσωμεν τὴν σκιηνὴν ἐν τῇ ἀχανεὶ ἐκτάσει τῆς ἐρήμου. Τὰ πάθη μᾶς παρασύρουσιν, ἢ πληῖξις καταβιβρώσκει τὴν καρδίαν, ἢ λύπη μᾶς καταβάλλει καὶ ἡ αὐτοκτονία, ὁ δαίμων τοῦ σκότους, ἀγρυπνεῖ παρὰ τὸ ἡμέτερον προσκεφάλαν ἢ μᾶς περιμένει εἰς τὰς ἀκτὰς τῶν ὕδατων. Μὴ εὐρίσκοντες σταθερὸν πυθμένα, ὅπως βίψωμεν τὴν ἄγκυραν τῆς θελήσεώς μας, αὕτη ἐθρούσθη ἐν ταῖς χερσὶν ἡμῶν. Ἀπολίσσαμεν τὸν ἡμέτερον ὁδηγόν, ἐθυσιάσαμεν τὰ αἰσθήματα, παρελύσαμεν πάσας τὰς δυνάμεις τῆς συνειδήσεως. Ἀμφιβαλλομεν ὡς καὶ περὶ τῆς ἐφημέρου ἡμῶν ὑπάρξεως καὶ τῆς πραγματικότητος τῆς ὁδοπορίας μας ἐπὶ τῆς κατηραμένης γῆς. Ἐν μέσῳ δὲ τοῦ θεακματος τῆς ζωῆς, ἐρωτῶμεν ὡς οἱ πυρέσσοντες καὶ ἐκ τοῦ ὕπνου ἀφυπνιζόμενοι, «τί ποτὲ εἶνε τὸ ὄναρ τοῦτο». (1)

Τοιαύτη εἶνε ἡ λύσις τοῦ προβλήματος περὶ τῆς ἀξίας τῆς ζωῆς, συμφώνως πρὸς τὰς διδασκαλίας τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς ἀθείας, ἐπαγγελολομένης ἐν ὀνόματι ψευδοῦς ἐπιστήμης καὶ ἀσεβοῦς σοφίας, διαδιδομένης δὲ εἰς τοὺς λαοὺς, πρὸς ἐπικρατησιν ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν, ἀντιστρατευομένων εἰς πᾶσαν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀλήθειαν. Τερατώδεις καὶ ἀπυνηνοσημένα θεωρία, σαλεύουσαι τὴν ἰδέαν τοῦ καθήκοντος, ἔλασθενίζουσαι τὴν θέλησιν, ἀποσβεννύουσαι τὴν φλόγα παντὸς ἐνθουσιασμοῦ καὶ παντὸς γενναίου φρονήματος, διδάσκονται μὲν ὑπὸ τῶν ἀγυρτῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐν μέσῳ τῶν προεξαρχόντων ἐθνῶν κατὰ τε τὰ φῶτα καὶ τὸν ἐκπολιτισμὸν, ἀλλ' ἀπαντῶσιν ἰσχυροὺς ἀντιπάλους καὶ ἐλέγκτας εἰς τὴν σοφίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὴν διοργάνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Τὰ δηλητηριώδη κηρύγματα, δὲν ἐπήνεγκον ἔτι παρ' ἡμῖν πάσας τὰς ὀλεθρίας αὐτῶν συνεπείας, ἀλλὰ τὸ προκινάκρουσμα τούτων ἐπιδείκνυται ἐν τῇ ἀποχαυνώσει καὶ νεκρώσει τοῦ θρησκευτικοῦ ἡμῶν

(1) Lettres à Marcie. Ἐπιστολὴ δ'.

βίου. Καί ἤδη ἡ θρησκευτικὴ ἀδιαφορία, περιζωννύουσα καὶ πιεζούσα ἡμᾶς ἐν τῷ οἰκογενειακῷ καὶ κοινωνικῷ βίῳ, μᾶς συνοδεύει μέχρι τοῦ τάφου. Τὸ χεῖλος ἡμῶν ἀπέμαθε νὰ προσέβῃ λόγους παραμυθίας εἰς τὸν θνήσκοντα, τὸ δὲ βλέμμα μας δὲν στρέφεται πλέον μετ' ἐλπίδος εἰς τὸ κοσμοῦν τὸ φέρετρον ἱερῶν σύμβολον. Ὁ νεκρὸς ἀποχωρίζεται ἡμῶν μετὰ τῆς ἀπελπιστικῆς ιδέας τοῦ μηδενός, ἀπιστία δὲ δόξα σπαράσσει τὴν καρδίαν τῶν ἐπιζώντων, καὶ εἰς τὴν πεποιθήσιν τῆς αἰωνιότητος ἀντεκατεστήσαμεν τὴν ματαιότητα τοῦ ἄνθους. Ἡ ἐκ τοιούτων κινδύνων καὶ ἠθικῶν ἐρεπίων διάσωσις τῶν τέκνων ἡμῶν, τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῶν λαῶν, πρόκειται ἡμῖν σπουδαῖον καθήκον, ἀπέναντι τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἀνθρωπότητος.

Καὶ τὸ καθήκον τοῦτο ἐπιτελῶ, ἐν τῷ μέτρῳ τῶν ἀσθενῶν μου δυνάμεων καὶ ἐν τῇ ἰσχύϊ τῶν ἐμῶν ἀκραδαντων πεποιθήσεων, δημοσιεύων νῦν ἐν τῷ παρόντι ἀξιολόγῳ ἡμερολογίῳ, τὰ συμπερασματα μακροχρονίων ἐκζητήσεων καὶ μελετῶν, ἐπὶ τοῦ ἐν ταῖς ἡμέραις μας ἐπεγερμένου θρησκευτικοῦ ζητήματος.

Τεσσαρακοντα ἔτη συνεπληρώθησαν ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἐν Φλωρεντία ἐκζητήσεών μου. Κατὰ τὸ μακρὸν τοῦτο χρονικὸν διάστημα, ὑπέβηλον εἰς αὐστηρὸν ἔλεγχον καὶ δοκιμασίαν τὰς σκέψεις καὶ πεποιθήσεις μου, ἐξεζήτησα δὲ πανταχόθεν τὸ φῶς τῆς ἀληθείας ἀπὸ τὸν πρακτικὸν τῆς κοινωνίας βίον καὶ ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς ἐπιστήμης. Ἐζήτησα ἐντὸς τῆς κοινωνικῆς τύψεως καὶ μακρὰν ταύτης. Ἐζήτησα ἐν μέσῳ λαῶν διαφόρου ἔθνικότητις, θρησκευματος καὶ πολιτισμοῦ. Ἐκ τοῦ πλησίον ἐγνώρισα καὶ τὰς ἀπολαύσεις τοῦ πλοσίου καὶ τὰς στερεότητες τοῦ πένητος, τὴν ἀφέλειαν τοῦ ἀμαθούς καὶ τὴν ὑψηγορίαν τοῦ σοφοῦ, τὴν ἐγκαρτέρησιν τοῦ πιστοῦ καὶ τὴν ἀδημονίαν τοῦ ἀσεβοῦς, τὴν εὐδαιμονοῦσαν ἐν τῇ ἀγάπῃ καὶ τῇ ἁρμονίᾳ οἰκογένειαν, καὶ τὴν ζῶσαν ἐν τῇ θρησκευτικῇ ἀδιαφορίᾳ καὶ ἐν τῇ ψυχρότητι τῶν συγγενικῶν δεσμῶν. Ἀνέγνων τὰς ἀσεβεῖς τῶν ὑλοφρονούντων συγγραφαίς καὶ ἐγκύψας εἰς τὴν μελέτην τῶν λόγων τῶν συνεβουλεύθη τούς διαπρεπεῖς τῆς ἐπιστήμης ἐρμηνεῖς. Διαφώτισα τὴν διάνοιαν διὰ τῶν θεωριῶν τῶν φιλοσοφούντων καὶ ἐπενεύσθη ἐκ τῶν ἀποκαλύψεων τῆς μεγαλοφυΐας, ἀπὸ τοῦ Αἰσχύλου μέχρι τοῦ Βίκτωρος Οὐγγώ. Πᾶσα δὲ ἡ πολυχρόνιος πείρα καὶ αἱ γενόμεναι ἐκζητήσεις καὶ αἱ μακρὰ μελέται, μετ' ἤγαγον σταθερῶς καὶ ἀπαρεγκλίτως ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σημείου.

Ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα εἶνε ἅμα μὲν ἡ ὑψίστη πραγματικότης καὶ ἡ

ἀπόλυτος ἀλήθεια, ἅμα δὲ τὸ ἐδραῖον τοῦ καθήκοντος ἔρεισμα καὶ ὁ ὄρος τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ προόδου. Ἐν τῇ ἰδέᾳ ταύτῃ καὶ ἐν τῇ ἐξ αὐτῆς πηγαζοῦσα ἀληθείᾳ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, ἐγκείται καὶ ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς. Καρδία πληρουμένη θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ἐξ ὧν ἀναβλύζουσι συναισθήματα ἐλπίδος καὶ ἐγκαρτερήσεως, δὲν θεωρεῖ τὸ Σύμπαν ὡς θάνατον οὐδὲ τὴν γῆν τάφον ὑπὸ σκελετῶν οἰκούμενον, ἕνευ σκοποῦ τινος ἢ προορισμοῦ, ἀλλὰ συναίσθανεται τούναντίον, ὅτι τὸ ζῆν καὶ ἐγκαρτερεῖν ἐν μέσῳ τῶν τοῦ βίου, δεινὸν εἶνε καθήκον, ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ ἐπιβαλλόμενον πρὸς ἐπιτελέσειν ἔργων ἀρετῆς καὶ προόδου, καθιστώντων τὴν προπαρασκευὴν καὶ προοδοποίησιν μελλούσης καὶ αἰωνίας ὑπάρξεως. Ἐν ταῖς πεποιθήσεσι ταύταις εὐρηται καὶ ἡ ἀκριβὴς τῆς ἀξίας τοῦ ζῆν διαστάθμησις καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια καὶ ἡ πραγματικὴ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία. Καὶ ὁ μὲν νοῦς καὶ ἡ καρδία καὶ ἡ ἐπιστήμη μᾶς ὀδηγοῦσι πρὸς τὰς πεποιθήσεις ταύτας, τὰ δὲ ὁῦγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ καθιστῶσιν αὐτὰς ἀκραδάντους καὶ ἀπροσμάχητους.

Ἡ ἀνάλησις, ἡ ἀκριβὴς καὶ ἡ ἀπόδειξις τῶν ἀρχῶν καὶ ἀληθειῶν τούτων ἔσεται τὸ ὑποκείμενον νεωτέρας ἡμῶν συγγραφῆς.

Ἐν Τεργέστῃ τῇ 25 Αὐγούστου 1885

I. ΣΚΑΛΤΣΟΥΝΗΣ

Σ. II. Σ. Τὴν ἐπιφανῆ συμμετοχὴν, δι' ἔργου ἐξόχου, οἷον τὸ ἀνωτέρω δημοσιεύμενον ἄρθρον, τοῦ διαπρεποῦς λογίου κ. Ἰωάννου Σκαλτσούνῃ, θεωροῦμεν ὑψίστην ἐνθάδρουν καὶ κολακίαν ἐγκάρδιον, εἰς ἐκτίμησιν τοῦ ἡμετέρου ἔργου, καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὰς γραμμὰς τῆς εὐγενοῦς ἐπιστολῆς τοῦ νέου ἐγκρίτου ἡμῶν συνεργάτου, δὲν ἔχομέν τι ἕτερον ν' ἀντιτάξωμεν, ἢ τὰς ὑποκαρδίου ἡμῶν εὐχαριστίας.

Εἰς τὸ Ἑλληνικὸν δημόσιον ὁ κ. Σκαλτσούνης τυγχάνει ἀρκούντως γνωστός, αἱ δὲ συγγραφαὶ αὐτοῦ παραμένουσι εὐγλωττα τεκμήρια τῆς ἐπιστημονικῆς ἀξίας τοῦ ἀνδρός. Ὁ κ. Σκαλτσούνῃς κεκτημένος ἐξοχον πείραν, πεπροικισμένος δὲ διὰ νομομαθείας καὶ πολιτειακῆς παιδείας, πλὴν τοῦ τελευταίου περισπουδάστου αὐτοῦ ἔργου ἡ «Θρησκεία καὶ Ἐπιστήμη», τὴν διαπρεπῆ ἀξίαν τοῦ τοῦ ὁποῦ ἐνθουσιωδῶς ἀνέγραψεν ὁ Ἑλληνικὸς τύπος καὶ πλείστοι ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν σπουδαίων λογίων ἀνδρῶν, ἐξέδωκε ὥραϊας Μελέτας περὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, περὶ Ὑποθητικῶν Τραπεζῶν, τῆς Ἐπιστήμης τοῦ Ἐμπορίου, τὰ κατὰ τὴν ἀφομοίωσιν τῆς Νομοθεσίας τῶν Ἰωνίων νήσων καὶ πλείστα ἕτερα βαρῦτιμα ἔργα.

